

# AZƏRBAYCANDA QEYRİ-ƏNƏNƏVİ VULKANOTEKTONİK TƏLƏLƏRİN VARLIĞI HAQQINDA

V.Q.Qədirov

Bakı Dövlət Universiteti

Yeni neft-qaz yataqlarının aşkar edilməsi üçün axtarış-kəşfiyyat, geofiziki və qazıma işlərinin düzgün istiqamətləndirilməsi və müxtəlif geofiziki kəşfiyyat işlərinin nəticələrinin nəzərə alınması olduqca əhəmiyyətlidir. Bununla bərabər qeyd etmək lazımdır ki, artıq dünyanın bir çox ölkələrində antiklinal tip tələlərlə yanaşı qeyri-ənənəvi tələlərlə bağlı yeni neft-qaz ehtiyatlarının axtarışı həyata keçirilməkdədir. Mərkəzi Avropa, Saxara-Liviya, Qalf-Kost (ABŞ), Kvanza-Kamerun (Afrika), Marakaybo (Venesuela) NQH-də, Vyetnamın şelf zonasında (Ağ Pələng, Əjdaha, Bavi yataqları), Yaponiyada, Hindistanda (Bombey Hay, Boholla-Çanqpanq yataqları), Ukraynada, Rusiyada (Xuxryakov yatağı) və digər neft-qaz hövzələrində qranitoid, serpentin, bazalt və digər maqmatik və metamorfik süxurlarda 500-dən çox neft, qaz, kondensat yatağı aşkar edilmişdir. Onlarla neft-qaz yatağının intruziv süxurlarla ekranlaşdığı məlum olmuş, vulkanogen və vulkanogen-çökmə qatların qeyri-ənənəvi vulkanotektonik neft-qaz tələlərinin əmələ gəlməsi üçün əlverişli şəraitlər yaratması müəyyənləşdirilmişdir. Bu süxur kompleksləri ilə əlaqədar olan yüzlərlə iri qeyri-ənənəvi neft-qaz yatağının açılması onlarda karbohidrogen yığımlarının təsadüfi olmadığını və onların axtarışının aktuallığını ön plana çəkir.

Ədəbiyyat araşdırmaları göstərir ki, maqmatik və metamorfik süxurlarla əlaqədar olan KH yataqları bu süxurların əmələ gətirdiyi müxtəlif formalı tələlərdə və kollektorlarda yığılmışdır. Məsələn, Saxara-Liviya, Reqqan, Mərkəzi Avropa, Siciliya NQH-də çoxsaylı neft-qaz yataqlarının intruziv süxurlarla ekranlaşmış tələlərlə əlaqədar olması müəyyənləşdirilmişdir. Qazaxıstanın Oymaşa yatağında sənaye əhəmiyyətli neft qranit intruziyaları ilə əlaqədardır. Bu yataqda neft tutumlu qranitoid kütlələrinin üstündə gil, argillit, əhəngli-dolomit qatları ilə yanaşı keçirici olmayan maqmatik kütlələr də örtük rolunu oynayır. Sibir platforması Trias-Yura dövründə maqmatik fəaliyyətin aktivləşməsi, laylı intruziyaların (sillər) və daykaların inkişafı ilə səciyyələnmişdir ki, bunlar bir tərəfdən iri KH yataqlarının formalaşmasına mane olmuşdur. Digər tərəfdən isə, möhkəm flüid örtüyü yaratmaq qabiliyyətinə malik olan laylı intruziyalar KH-in yığılması üçün əlverişli şərait əmələ gətirmişdir (məs., Sobin neft-qaz-kondensat yatağı kimi).

Azərbaycanda da maqmatik assosiasiyalarla, kristallik bünövrə süxurları ilə əlaqədar qeyri-ənənəvi neft-qaz yataqlarının axtarışı və bu istiqamətdə işlərin davam etdirilməsi olduqca əhəmiyyətlidir. Dağlararası Kür çökəkliyində kristallik bünövrənin neft-qazlılıq perspektivliyi, dünya təcrübəsi nəzərə alınmaqla, geniş təhlil aparılaraq araşdırılmışdır. Haqlı olaraq göstərilir ki, yer qabığında KH-lərin əmələ gəlməsi və paylanması geodinamik baxımdan qlobal xüsusiyyətə malikdir və digər regionlarda

olduğu kimi Azərbaycanda da kristallik bünövrə neft-qazlılıq baxımından perspektivli sayılmalıdır.

Dağlararası Kür çökəkliyində kristallik bünövrənin dərinliyi Göyçay-Saatlı qalxımlar zonasında 6-7,5 km, Yevlax-Ağcabədi çökəkliyinin mərkəzi hissəsində 13-15 km kimi qiymətləndirilir. Vulkanik qurumlar isə kəsilişin daha az dərinliyində, məsələn, Muradxanlı sahəsində 2950 m-də açılmışdır. Maqmatik vulkanizmin bu regionda Üst Təbaşir dövründə də davam etdiyini nəzərə alsaq, onların əmələ gətirdiyi qurumların hipsometrik səviyyəsinin bünövrədən bir neçə kilometr (3-7 km) yüksəklikdə yerləşdiyini görürük. Bu da, həmin qurumların və onlarla əlaqədar qeyri-ənənəvi neft-qaz tələlərinin aşkarlanması və quyularla öyrənilməsini praktiki olaraq mümkün edir.

Buna görə də, ilk növbədə Yevlax-Ağcabədi çökəkliyində vulkanogen süxurların kəsilişdə paylanması, onun həndəsi formasının, yatım dərinliyinin və qalınlığının müəyyənəşdirilməsi qeyri-ənənəvi tələlərin yaranmasının öyrənilməsi baxımından çox vacibdir. Orta Kür çökəkliyinin bir çox sahələrində dərin quyularla vulkanogen süxurlar açılrsa da, onun alt səthinin vəziyyəti və bütövlükdə vulkanogen əmələgəlmələrin kəsilişdə həndəsi forması müəyyənəşdirilməmiş qalmışdır. Bu və bu kimi məsələlər süxurların sıxlıq və maqnit xüsusiyyətlərinə əsaslanan qravimetrik və maqnitometrik kəşfiyyat məlumatları əsasında bir çox mənbələrdə (V.Q.Qədirov) araşdırılmış və ətraflı şərh edilmişdir.

Yevlax-Ağcabədi çökəkliyinin geoloji, litoloji, geokimyəvi, istilik şəraitlərinin analizi əsasında göstərilir ki, çökəklikdə Mezokaynozoy dövründə böyük həcmli KH-lərin əmələ gəlməsi üçün əlverişli şərait olmuşdur. Bu zaman əmələ gəlmiş KH-lər çökəkliyin qanadlarına doğru miqrasiya edərək vulkanogen əmələgəlmələrin üst hissəsində (həm effuzivlərin daxilində, həm onlara pazlaşan çöküntülərin kontaktında, həm üstdəki çökmə süxurlarda), həm də bu qurumun altında, vulkanogen süxurlarla ekranlaşan qeyri-ənənəvi tələlərdə yığıla bilirlər.

Beləliklə, vulkanogen əmələgəlmələrin altında yatan çökmə süxurlar kompleksinin öyrənilməsi neftlilik-qazlılıq baxımından böyük maraq doğurur və burada vulkanogen süxurlarla ekranlaşan qeyri-ənənəvi tələlərin yarana bilməsini nəzərə alaraq, geofiziki axtarış-kəşfiyyat işlərinin aparılması vacib sayılır. Hesab edilir ki, geofiziki kəşfiyyat işləri ilk növbədə vulkanogen əmələgəlmələrin Yevlax-Ağcabədi çökəkliyinin mərkəzinə doğru istiqamətlənmiş qanad hissələrinə yönəldilməlidir.

Qeyd edək ki, bu çökəklik daxilində vulkanogen qurumların həndəsi vəziyyətinin öyrənilməsi və bu qurumlarla əlaqədar karbohidrogen tələlərinin əmələ gəlməsi üzrə aparılmış tədqiqatlar bir sıra nəticələrin əldə edilməsinə imkan vermişdir.